

Доценко В.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЄВРЕЙСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ РАЙОНИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.

У статті на основі аналізу монографічної, періодичної літератури й архівних джерел робиться спроба з'ясувати особливості організації життя в єврейських національних районах Півдня України під час Голодомору 1932–1933 рр., а також проаналізувати вплив колективізації та Голодомору 1932–1933 рр. на економіку єврейських переселенських колгоспів.

Ключові слова: Голодомор, єврейські колгоспи, колективізація, переселення.

Постановка проблеми. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні – одна з найбільш трагічних сторінок вітчизняної історії кривавого ХХ ст. Голодомор, організований комуно-більшовицьким режимом, забрав життя декількох мільйонів жителів тогочасної Української СРР. Голодували не тільки українці, але й представники інших народів, які проживали поряд із ними в українських селах і містечках. Не оминув голод і єврейські переселенські сільськогосподарські райони, які з'явилися на Півдні України в другій половині 1920-х рр. унаслідок реалізації компартійними органами програми з землеоблаштування євреїв містечок Правобережної України та Білорусі. Єврейські переселенці селилися на виділених їм землях поряд із селами та господарствами українських селян. Прологом до Голодомору 1932–1933 рр. стала сталінська колективізація, яка спричинила економічну кризу в переселенських господарствах. Колективізація та голод були початками затухання єврейського переселенського руху. Однак сьогодні тема голоду в єврейських переселенських колгоспах і районах Півдня України залишається малодослідженою. В Україні та за кордоном сьогодні є лише поодинокі публікації, присвячені подіям початку 1930-х рр.

Постановка завдання. Метою нашої статті є спроба з'ясувати особливості організації життя в єврейських національних районах Півдня України під час Голодомору 1932–1933 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національними єврейськими районами Півдня України на початку 1930-х рр. були Калініндорфський, Новозлатопільський і Сталіндорфський райони. У 44 сільських радах, що діяли в трьох національних районах, мешкало 64 тис. осіб.

Миколаївська й Первомайська округи входили в кінці 1920 – на початку 1930-х рр. до Одеської губернії. Тисячі євреїв проживали в містах, містечках, селах. На Півдні України було створено 8 єврейських сільських рад (Єфінгарська, Добрянська, Новополтавська, Нагартавська, Романівська, Ерштмайська, Молотовська й Кривоозерська), в яких компактно проживали євреї [6, с. 90].

У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. єврейські переселенські господарства опинилися в епіцентрі політики масової колективізації. За короткий проміжок часу їх майже на сто відсотків було колективізовано. Майже всі євреї, які працювали в аграрному секторі, стали членами колективних господарств, причому багато з них увійшли до українських колгоспів. Колективізація спричинила економічну кризу в переселенських господарствах. Слабкість переселенських господарств, завищені плани обов'язкових податків і кампанія хлібозаготівель викликали серед переселенців бажання полишити власні господарства. Із переселенських колгоспів селяни почали повертатися назад або їхати до великих промислових центрів. Господарства відчували нестачу людських ресурсів.

Реакцією влади на від'їзд переселенців стало прийняття 15 травня 1932 р. постанови про виконання директив ЦК КП(б)У щодо переселення єврейської людності. У ній, зокрема, провина за ситуацію покладалася на керівництво КОМЗЕТу та ТЗЕТу. Було винесено суворі догани Я. Сударському, Кателлю. Працівникам ОДПУ ставилося завдання притягти до кримінальної відповідальності працівників товариства, які не виконали рішення партії й протиставили себе партійному керівництву республіки [18, арк. 16–19].

Подібні рішення приймало й місцеве партійне керівництво. Щоб замаскувати масовий виїзд переселенців, Калініндорфський райком партії наказав місцевому осередку товариства на місце вибулих єврейських сімей приймати за програмою переселення українців. Так, у 1932 р. у Фрайлебкінський колгосп із Новополтавського району прибуло 50 українських сімей [19, арк. 10].

Однак сталінська індустріалізація потребувала все нових і нових дешевих грошей. Це посилювало податковий тиск на єврейські господарства. Якщо в 1928 р. норма здачі зерна становила 3,12 ц, то в 1929 р. її підвищили до 4,78 ц з гектара. У 1931 р. загальна врожайність полів у колгоспах різко скоротилася, а норми здачі хліба зросли ще більше. Багато господарств були не в змозі виконати план хлібозаготівель. Криза охопила більшість єврейських колгоспів. Газета «Дер Штерн» 8 лютого 1932 р. писала про складну економічну ситуацію в єврейських переселенських колгоспах Херсонщини. Зокрема, наголошувалося на тому, що єврейські колгоспи Херсонщини не мають хліба для своїх колгоспників до нового врожаю, у багатьох сім'ях люди голодують. 12 березня 1932 р. в газеті описувалася критична ситуація в єврейських господарствах Сталіндорфського району. «Плани хлібозаготівлі за минулі роки досі не виконані. Ці господарства не готові до сівби й у цьому році» [15, арк. 3].

На початку 1932 р. влада встановила новий, абсолютно нереальний план хлібозаготівель. Невиконання плану зі здачі хліба державі компартійні органи кваліфікували як акти свідомого саботажу партійних рішень і злісної непокори й шкідництва. У жовтні 1932 р. вийшла постанова ВЦВК СРСР «Про вживання репресивних заходів щодо колгоспів, які саботують хлібозаготівлі». Установлювалася система покарань для «злісних порушників». Так, колгоспників і одноосібників, які не виконали плану, штрафували, примушували додатково здавати 15% місячної норми м'яса, позбавляли права користуватися землею, зокрема присадибними ділянками, деяких притягали до кримінальної відповідальності.

Рішення про покарання колгоспів, які не виконали плану, приймали місцеві ради та їх виконкоми. Показовою є робота РВК Новозлатопільського району. 13 листопада 1932 р. РВК видав постанову «Про заходи з посилення хлібозаготівель у районі», в якій наголошувалося, що в разі невиконання плану до 1 грудня 1932 р. буде заборонено будь-яку видачу натуральних авансів у всіх колгоспах, що не виконали річний план...

«Сільрадам організувати вилучення в окремих колгоспників і індивідуальних господарств розкраденого в колгоспах хліба. Вилучення насамперед проводити в ледарів, рвачів і декласованого елемента, який має найменшу кількість трудовнів... Колгоспи – «злісні порушники» планів хлібоздачі заносити на «чорну дошку» з вилученням у всіх колгоспників наявних промтоварів, установити заборону на подальше ввезення продуктів. Крім того, на колгоспи накласти додаткові штрафи з додаткової здачі м'яса державі» [9, с. 395].

Упродовж листопада-грудня 1932 р. Новозлатопільський РВК розглянув справи декількох єврейських колгоспів, які не виконали плани хлібозаготівель. У постанові виконкому Новозлатопільського єврейського національного району «Про заходи посилення хлібозаготівель по району» від 23 листопада 1932 р. зазначалося: «Стосовно колгоспу «Форойс» застосувати таке: а) відібрати всі наявні натуральні фонди (за винятком насінневого фонду) на виконання плану заготівель; б) попередити колгосп «Форойс», що якщо в найближчі дні не буде зроблено рішучий поворот у виконанні плану хлібозаготівель, РВКомом буде поставлене перед Обласним Виконкомом питання про перерахування з насінневого фонду на виконання хлібозаготівель; в) голову цього колгоспу за саботаж хлібозаготівель віддати під суд; г) запропонувати Ворошиловградській сільраді в одноденний термін подати список індивідуальних господарств, які саботують виконання плану хлібозаготівель, для накладення натуральних і грошових штрафів та ін. заходів адміністративного та судового впливу» [3, с. 95]. Подібні рішення було вжито й до колгоспів «Червоний бессарабець» і «Фойтер Поер» [14, арк. 299–302].

До виконання плану хлібозаготівель у 1932 р. влада активно залучала радянську громадськість. Зокрема, з активістів ТЗЕТу формувалися більшовицькі четвірки, які брали участь у виконанні програми хлібозаготівель. Четвірки отримували можливість перевіряти діяльність колгоспів зі здачі хліба, установлювати випадки й осіб, які порушували приписи місцевих владних органів. Одночасно здійснювалася соціальна перевірка й виявлення вороже налаштованого до влади антирадянського елемента. Одеський обласний ТЗЕТ командировав бригаду з 440 робітників і тзетактивістів в єврейські колгоспи. У програмі брали участь Полтавська, Вінницька, Кременчуцька, Київська філії товариства. Було виділено 2 тис. крб. для участі студентів у збиральницькій кампанії [17, арк. 31]. За даними роботи четвірок,

радгосп «Червона Зірка» план хлібозаготівель у голодному 1932 р. виконав лише на 49%. Бригади КСМ і ТЗЕТу за невиконання планів хлібозаготівель заарештували голову колгоспу І. Грача. Колгосп було рекомендовано занести до групи злісних боржників, визначено достроково стягнути з колгоспників усі борги перед державою. Заарештовано було й голову сусіднього колгоспу «Ілліч» Л. Кана. Він заховав у яму для потреб колгоспників 1500 пудів хліба. Господарство також було занесене до групи злісних боржників [19, арк. 131–134].

За рішенням Калініндорфського райкому партії від 21 грудня 1932 р. із членів місцевого осередку ТЗЕТу, працівників бюро РПК і виконавчого комітету створювались оперативні «четвірки» (на чолі кожної стояв співробітник Державного політичного управління (далі – ДПУ)) для виявлення серед єврейських селян кулаків для подальшого виселення їх за межі району. «Четвірки» провели акції в колгоспах «Сталіно», «Будьонний», «Червона Зірка», «Ленінський Вік» [19, арк. 118]. У сільраді Емесовській ТЗЕТ влаштував показовий судовий процес над «кулацькими агітаторами» за масовий від'їзд переселенців. Проведенням показового процесу керував керівник осередку Товариства Коган. Крім того, до суду було притягнуто й голову артїлі Смудовича за нібито незаконне використання коштів для прийому переселенців [7, с. 29].

Отже, недостатня активність у викачуванні хліба з колгоспів, будинків колгоспників і одноосібників, будь-які спроби захистити селян строго переслідувалися. Заарештовувалися як рядові члени колгоспів, так і керівництво колгоспів, сільрад, районів. Було заарештовано й засуджено на чотири роки заступника голови Новобузького райвиконкому Михайла Ісааковича Капуна. До 10 років таборів засудили агронома с. Висунськ Березнегуватського району Подільського Марка Мойсейовича [6, с. 96].

Факти голоду фіксувалися в усіх трьох національних єврейських районах – Калініндорфському, Новозлатопільському, Сталіндорфському. Масові вилучення хліба зафіксовані в єврейських колгоспах «Соц Дорф», «Форойс», «Червоний Бесараб», у колгоспі ім. К. Лібкнехта, «Фойтер Поер». До голів колгоспів і євреїв-колгоспників, які не виконували плани держзаготівель, приховували зерно, незаконно роздавали хліб і зерно колгоспникам, застосовувались аналогічні каральні заходи, як і до українських селян. Зокрема, приймалися рішення про блокування колгоспів,

у селян вилучалися всі продукти харчування, села заносилися на «чорну дошку», відбувались арешти колгоспного активу.

У грудні 1932 р. 6 колгоспів Новобузького району («Хвиля революції», «Перебудова», «Великий шлях», «За колективізм», «Скрипник», «Червоний путиловець») були занесені на «чорну дошку». Те ж саме було і з селом Піски Баштанського району. У селах заборонялася кооперація та державна торгівля, жителі не мали змоги виїхати із села, щоб купити собі продукти харчування, заборонялося кредитування колгоспників [2, с. 59].

3 березня 1933 р. секретар Дніпропетровського обкому партії М. Хатаєвич інформував ЦК партії про факти масового голодування населення в названому на честь вождя селі Сталіндорф. Голодували мешканці с. Ворошиловградське Сталіндорфського району: очікуючи допомоги, у хаті колгоспника Бравермана, якого арештували за крадіжку колгоспного хліба, помирили четверо дітей віком від 5 до 10 років, вони, як зазначалося у звіті обкому, лежали нерухомо, із відкритими ранами початкової стадії фізичного розпаду. Напередодні перевірки продовольчого становища в згаданому селі вже померли з голоду 749 селян-переселенців [1, с. 528].

На засіданнях керівництва Калініндорфського, Сталіндорфського й Новозлатопільського районів на початку 1933 р. фіксувалися відомості про надзвичайно високий рівень смертності серед дітей і молоді, масову дистрофію та тяжкі захворювання кишківника, тиф. У Сталіндорфському районі у зведенні інформаційного сектора оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У від 1 квітня 1933 р. у Ворошиловградській сільраді відзначено 14 випадків смерті від голоду: «... положение колхозников отчаянное, люди перестали просить помощи, лежат в холодных нетопленных домах и ждуть смерти. По сельсовету отмечено четырнадцать случаев смерти от голода...» [21, арк. 27].

У доповідній записці Вінницького обласного партійного комітету «Продовольчий стан у містах і містечках» від 18 березня 1933 р., надісланій до ЦК КП(б)У, повідомлялося, що частина мешканців Бердичева, Вінниці, Проскурова, Немирова, Чуднова (саме там була зосереджена єврейська етнічна група) та інших населених пунктів виснажені від недоїдання, є випадки смерті від голоду: «Проскурів – зафіксовано 22 випадки опухання, а також випадки, коли окремі робочі родини годуються сурогатами, картопляним лушпинням і

т. ін. У Немирові за останні два місяці відмічено 7 смертних випадків від недоїдання та 20 голодуючих родин. У Чуднові в єврейській школі мали місце два випадки смертності дітей через недоїдання...» [3, с. 95].

Загалом восени 1932, взимку та навесні 1933 р. в єврейських районах і більшості єврейських сільрад лютував голод. За даними Одеського обкому партії, у березні 1933 р. серед десяти районів області з найбільшими показниками смертності від недоїдання лідером був Калініндорфський район. Тільки в с. Штерндорф цього району в 1932–1933 рр. від голоду померли, за даними офіційної статистики, 30 осіб [8, с. 22].

У північних районах Миколаївщини голодувало єврейське населення сучасних Первомайського, Кривоозерського й Арбузинського районів. У Кривоозерському районі від голоду загинуло 653 особи, зокрема 183 дитини. Це сталося в селах В. Мечетня (померло 152 чол.), Ониськово (421), Голосково (80). Серед жертв голодомору переважна більшість – українці, євреї та невеликий відсоток поляків [6, с. 98].

Про масовий голод у єврейських переселенських колгоспах згадували й колишні колоністи. Наприклад, Лев Фрумкін, який мешкав у 23-му селищі колгоспу «Емес» Сталіндорфського району, зазначав, що в 1932–33 рр. в Україні був великий голод, люди залишали селища, а деякі вмирили з голоду.

Про страшний голод у с. Ратендорф у своїх спогадах писав Шломо Іскольд, який жив у цьому селі. «У пам'яті збереглася гнітюча картина. Батько, що знесилів, сидить удома і, дивлячись уперед, ледве чутним голосом повторює українською: «Їсти... їсти... їсти». У нього було вже двоє дітей: я, чотирирічний, і десятирічна Лея... У якийсь день батько пішов на горище й повісився, але моя мати, відчувши щось недобре, тут же побігла за ним і вийняла його з петлі. Ми тоді варили траву, сіно, їли макуху, якщо вони були. А весною всім трактористам видали по мішку борошна. Це був порятунок. Незабаром розтелилася корова. У будинку з'явилося трохи молока» [4, с. 86].

Ось про що згадував Абрам Руськел, житель колонії Нагартав Березнегуватського району. «Багато жителів, розпухлих від голоду взимку 1933 р., приходили на маслоробку за жменею макухи від соняшнику... У 14 років я залишив школу, улаштувався на маслоробку, щоб не померти з голоду». Рахіль Бецер із цього ж села згадувала: «У 1933 р. мені було 16 років. Від голоду померла моя двоюрідна сестра Люба Каль-

ман і її брат Менаши. Вижили жителі завдяки допомозі, котру надавали колгоспники» [5, с. 76].

Про голод у єврейських колгоспах знали у світі. Про це писали газети Нью-Йорка та Варшави. Керівники багатьох країн Західної Європи (Франції, Великобританії, Німеччини, Італії, а також США й Канади) знали про голод в Україні. Їхні дипломати інформували про справжній перебіг подій. Багато представників єврейських організацій Польщі, Франції, Англії й США хотіли надати допомогу голодуючим, приїхати в Україну й самим переконатися, яке становище в господарствах, створених за допомогою закордонних організацій, але влада на місцях і в Києві запевняла їх, що розмови про голод – це наклеп на країну рад, і нікому не дозволяла приїжджати в Україну [13, с. 73].

Єврейські колгоспники, які прийшли в сільське господарство з малих містечок, довго не могли звикнути до нових умов праці на основі суспільної власності. Вони не сприймали ведення спільного сільського господарства ні економічно, ні психологічно. Це відразу відбилося на дисципліні праці. Люди почали ставитися до своїх обов'язків без ініціативи, інертно. Продуктивність праці падала, погіршилася врожайність. У багатьох колгоспах різко знизилися економічні показники. Безвідповідальність, безгосподарність стали характерними рисами ставлення до всього, що було за межами власної присадибної ділянки.

Початок 1933 р. виявив усі негативні наслідки штучного голоду. Населення єврейських сіл, як і їх сусіди – українські колгоспники, страждали на дистрофію та тиф. У колгоспних фондах не було посівного зерна та робочої худоби. Про складність продовольчої ситуації в єврейських колгоспах Одеської області нагадували делегати з'їзду колгоспників Одещини, який проходив у березні 1933 р. у колгоспі Євгенівка Снегірьовського району [12, арк. 103]. Навесні 1933 р. з Ростовської області насінням було одержано 100 тис. пудів кукурудзи. Хлібом насамперед забезпечували представників цінних професій (лікарів, висококваліфікованих робітників суднобудівельних заводів), а також дітей. У лютому 1933 р. розпочали вільний продаж хліба в місті, у червні відкрили 15 пунктів, у липні – вже 70 [6, с. 97].

Упродовж 1933 р. УкрТЗЕТ створює фонд допомоги колгоспам. За кошти фонду в колгоспах «Дер Штерн» і «Озет» під час посівної та збиральницької кампаній працювали бригади тзетівських робітників. Використовувало в своїй роботі товариство й преміювання передовиків виробництва.

Тільки для преміювання передових колгоспів Новозлатопільського та Сталіндорфського районів було виділено 5 тис. крб. [17, арк. 32].

Товариство уклало договори з дирекціями великих підприємств, де існували відділення товариства, на відправлення за кошти підприємств бригад робітників до переселенських колгоспів для участі в посівних і збиральницьких кампаніях. Так, Харківський ТЗЕТ уклав договори із заводами «Серп і молот», «Молотарка» про допомогу переселенським колгоспам «Червоний незаможник», «Червоний переселенець». За договором у колгоспи спрямовувалися бригади робітників і виділялося по 300 та 500 крб. для преміювання передовиків виробництва. Кременчуцький ТЗЕТ розповсюдив серед робітничих бригад Крюковського вагоноремонтного заводу білети займу другої п'ятирічки на суму 112 тис. крб. та організував дві бригади робітників для роботи в єврейських колгоспах [16, арк. 49].

Одночасно з організацією посівної кампанії 1933 р. компартійні органи проводили роботу з маскування жахливих наслідків Голодомору. У грудні 1933 р. ініціативна група ТЗЕТу Сталіндорфського району звернулася до колгоспників національних районів республіки із закликом провести в Сталіндорфі з'їзд «колгоспної заможності» з метою визначення шляхів подальшого втілення в життя цинічного гасла Сталіна «про більшовицькі колгоспи й заможних колгоспників». На тлі потворного геноциду, який забрав життя мільйонів сільських мешканців різних національностей, відвертим блюзнірством були слова звернення про те, що в 1933 р. «закладено міцний фундамент заможного й культурного життя», а селяни стали «заможними трудівниками колгоспних ланів» [11, с. 85].

Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. призвели до початку затяжної економічної кризи в єврейських переселенських районах. Остаточного руйнування зазнало єврейське одноосібне сільське господарство. Тепер усі євреї, які працювали в аграрному секторі, стали членами колгоспів, кількість яких збільшилася. Криза посилила відтік колоністів, які побачили безперспективність і малодохідність для них сільськогосподарського виробництва. Інформація про бідування переселенців набула поширення серед жителів містечок Правобережної України, що спричинило відмову від переселення нових груп євреїв. Ситуацію ускладнювала відмова компартійних органів допустити до переселенських колгоспів допомогу від закордонних благодійних організацій.

У серпні 1933 р. бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У прийняло постанову по Новозлатопільському району, де наголошувалося на низькому рівні самосвідомості та дисципліни в колгоспах. Серед колгоспників набуло поширення безвідповідальне ставлення до колгоспного майна та самоусунення від життя колгоспу [10, с. 137].

Доповідна записка про стан партійної роботи в Новозлатопільському районі Дніпропетровської області за 1933–1934 рр. повідомляла про сильне поширення серед переселенців, особливо серед молоді, прагнення залишити колгоспи та переїхати до великих міст. Упродовж 1934 р. переселенські колгоспи залишили 194 єврейські сім'ї. Багато колгоспів для заміни від'їжджаючих залучали до роботи українців і німців із навколишніх сіл. Тільки в колгоспі ім. 8 березня протягом 1935 р. було прийнято на роботу 30 українців [20, арк. 8].

Прагнення полишити колгоспи виявило й дослідження, здійснене Дніпропетровською філією товариства. Серед 200 дітей старших класів однієї з місцевих єврейських шкіл було проведене анкетування. Воно показало, що з 220 опитаних дітей тільки один прагне залишитися працювати в колгоспі [20, арк. 10].

Про прагнення покинути колгоспи свідчило й проведення впродовж 1934–1935 рр. ТЗЕТОм агітаційної кампанії з обговорення проекту радянської конституції. Так, у колгоспі ім. Фабріціуса Сталіндорфського району єврейські колгоспники ставили працівникам товариства такі запитання: «Чому, якщо немає кардинальних відмінностей між робітником і селянином, робітники користуються пільгами та відпустками, а колгоспники – ні? Чому в робітника робочий день – 7 годин, а в колгоспника – майже дванадцять? Чому робітники не голодують, а в колгоспників – постійний голод?» [20, арк. 11].

Висновки. Отже, колективізація та голод 1932–1933 рр. зумовили процес поступового припинення єврейського переселенського руху, розпочатого в 1920-х рр. Скорочувалося фінансування переселенських районів, зменшувалася кількість бажаючих переїхати в нові райони для занять сільським господарством. Переселенські господарства в другій половині 1930-х рр. поступово деградували, а сам проект єврейського землеоблаштування згортається разом із політикою коренізації. Переселення євреїв у межах Радянського Союзу здійснюватиметься лише до далекого Біробіджану.

Список літератури:

1. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. К.: Наукова думка, 2003.
2. Гриневиц Е. Голодомор 1932–1933 гг. и еврейское население Николаевщины. Збірник наукових праць за матеріалами XI міжнародної наукової конференції «Доля єврейських громад Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття». К., 2004. С. 55–62.
3. Жолоб М. Терор голодом: етноспільноти України у 1932–1933 роки. Вісник аграрної історії. 2015. Вип. 13–14. С. 91–99.
4. Корогодський Ю. Колективізація та голод 1932–1933 років у спогадах єврейських колоністів Півдня України. Сторінки історії: збірник наукових праць. 2014. Вип. 38. С. 82–87.
5. Котляр Ю. Етнічні меншини Півдня України під час Голодомору 1932–1933 рр. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2009. Вип. 15. С. 71–78.
6. Котляр Ю., Міронова І. Трагедія єврейського етносу під час голодомору-геноциду. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. С. 90–98. URL: lib.chdu.edu.ua/pdf/istgolod/17/9.pdf.
7. Кульчицкий С. Некоторые проблемы сплошной коллективизации в Украине. История СССР. 1989. № 5. С. 20–34.
8. Мицель М. «Последняя глава»: Агро-Джойнт в годы Большого террора. К.: Дух і літера, 2012. 464 с.
9. Найман О. Історія євреїв України. К., 2002. 496 с.
10. Орлянский В. Из истории Новозлатопольского еврейского национального района (1929–1939 гг.). Єврейське краєзнавство та колекціонування. Збірник наукових праць. Матеріали конференції 24–26 серпня 2004 р. К.: Дух і літера, 2005. С. 135–139.
11. Рабинович Я. На зламі віків (До 1000-річчя проживання євреїв в Україні). К., 1998.
12. Російський державний архів соціально-політичної історії. Ф. 74. Оп. 1. Од.зб. 159. Арк. 103.
13. Хонігсман Я. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні. УІЖ. 1994. № 2–3. С. 66–74.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України).Ф. 1. Оп. 8. Спр. 311.
15. ЦДАВО України. Ф. 571. Оп. 2. Спр. 108.
16. ЦДАВО України. Ф. 571. Оп. 2. Спр. 119.
17. ЦДАВО України. Ф. 571. Оп. 2. Спр. 9.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5282.
19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6006.
20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6838.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Од. зб. 4171.

**ЕВРЕЙСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ РАЙОНЫ ЮГА УКРАИНЫ
ВО ВРЕМЯ ГОЛОДОМОРА 1932–1933 ГГ.**

В статье на основе анализа монографической, периодической литературы и архивных источников делается попытка отследить особенности жизни в еврейских национальных районах Юга Украины во время Голодомора 1932–1933 гг., а также проанализировать влияние коллективизации и Голодомора 1932–1933 гг. на экономику еврейских переселенческих колхозов.

Ключевые слова: Голодомор, еврейские колхозы, коллективизация, переселение.

JEWISH NATIONAL DISTRICTS OF SOUTH UKRAINE DURING HOLODOMOR IN 1932–1933

An attempt to find out the features of life organization in the Jewish national districts of South Ukraine during Holodomor (famine) in 1932–1933 is done in the article. It is based on analysis of monographic, periodic literature and archived sources. In addition, it's aim is to analyze influences of collectivization and Holodomor in 1932–1933 on the economy of the Jewish migrant collective farms.

Key words: Holodomor, Jewish collective farms, collectivization, migration.